

Az egységes leány és fiú középiskola

E számunkban annak a neveléstörténeti konferenciának az anyagaiból válogattunk, amelyet a PAB Pedagógiai Munkabizottsága és a PTE BTK NTI Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszéke rendezett „Régi és új utakon” címmel Pécsen, 2005 decemberében.

Míg az 1920-as években a fiú és a leány középiskolák helyzetét külön törvények szabályozták (1924, XI. tc. és 1926, XXIV. tc.), addig 1934-ben már közös törvény született a középiskolákról (1934. évi XI. tc. A középiskoláról), amely egyetlen típust hagyott meg: a gimnáziumot. A klebelsbergi törvények és az utóbbi között egy évtized sem telt el. Mi indokolta az újabb reformot? Hogyan formálódott a törvényjavaslat? Milyen volt a fogadtatása? Kiváltott-e vitákat? Amennyiben igen, mely csomópontok tapinthatók ki? Tanulmányunkban ezekre a kérdésekre keressük a választ kizárólag a leánynevelésre koncentrálva. Forrásként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) töredékesen fennmaradt iratait, az Országos Közoktatásügyi Tanács (a továbbiakban: OKT) üléseinek jegyzőkönyveit, a parlamenti bizottsági határozatokat, valamint az alsó és felső házi tárgyalásról készített jegyzőkönyveket használtuk fel. Bevontuk az elemzési keretbe a politikai napilapok vita napjain vagy közvetlenül előtte és utána megjelent számait is (1934 március-május). Vizsgálatunk nem volt teljes körű, de a kiválasztott lapok többé-kevésbé reprezentálják a korabeli politikai palettát. Megtalálható közöttük a katolikus Új Nemzedék, a legitimista Magyarország, a kormánypárti, félhivatalos Budapesti Hírlap, a nemzeti liberális Pesti Hírlap, a liberális Pesti Napló, valamint a Szociáldemokrata Párt orgánuma, a Népszava. Átnéztük továbbá – elsősorban a szakbibliográfiára (1) és a korábbi kutatásokra (2) hagyatkozva – a szaksajtót: a Magyar Paedagógia, a Jövő útjain, a Magyar Művelődés, a Nevelésügyi Szemle, a Néptanítók Lapja, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, valamint az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny vonatkozó írásait.

A törvényjavaslat előkészítése

Az 1926. évi törvény három iskolatípust hozott létre: két leány középiskolát, a leánygimnáziumot és a leányliceumot, illetve a nem teljes értékű érettségit adó, nem minden felsőoktatási képzésre képesítő leánykollégiumot. A nyelvoktatásban megnyilvánuló szabadságot kihasználva azonban több – összesen öt – különböző iskolatípus működött az országban. A középiskolákban általában gyakoriak voltak a tantervi módosítások, ami nehezítette az áttekintést, és bizonytalanságot szült. Problémát jelentett, hogy az egységes jogszabály csak elméletben létezett, az egyetemek különbséget tettek az iskolatípusok között. A középiskola műveltségtartalmát is érték kifogások. (3) *Hóman Bálint*, vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény eredeti rendelkezéseitől való eltérésre, az átláthatatlanságra, valamint az egységes (nemzeti) szellem megteremtésének szükségességére hivatkozva határozta el a reformot, amelyet még hivatalba lépésekor bejelentett. Személyes ambíciók is vezették, úgy vélte, ezen a – kiváltképp bírált – területen alkothat maradandót, léphet sokat dicsért és bíralt, de mindenképpen elismert elődje, *Klebelsberg Kunó* nyomdokaiba.

A középiskolai törvény meghozatalát több mint egy éves előkészítő munka előzte meg. A fenntartókkal és a szakmai, illetve érdekképviseleti szervezetekkel történt egyeztetés

során kialakult vitában a felvételi jogosítvány és a tagozatok kialakításának kérdése kapott különös hangsúlyt, de szóba került a fiú- és a leánynevelés egységesítése is. A VKM 1933 márciusában három napos szakértői értekezletet hívott össze, amelyen főként (egyetemi) tanárok, tanügyigazgatásban dolgozók vettek részt. Hóman a meghívóban tíz pontban ismertette főbb elképzeléseit. A másodikban a fiú és a leány középiskolák szervezeti és tantervi egységesítését tűzte ki célul. (4) Az új középiskola közös alsó tagozatú gimnázium és reáliskola lett volna. (5) *Antall József* kutatásainak köszönhetően a tanácskozás anyaga szemelvényekben hozzáférhető. Antall válogatási szempontjai között a nőnevelés is szerepelt, így feltételezhetjük, hogy mindazt rögzítette, ami e témában a jegyzőkönyvek szerint elhangzott. A 17 válogatásban szereplő felszólaló közül kilencen foglalkoztak e kérdéssel. *Máday István*, orvos, a Magyar Szülők Szövetségének ügyvezető elnöke, a kompetencia hiányát vetette fel: ha a témát újra napirendre tűzik, legalább egy nőt is hívjanak meg – indítványozta. (6) A további felszólalók véleményét két nagyobb csoportba oszthatjuk, a szerint, hogy az egységesítést ellenezték vagy támogatták. Árnyaltabb megkülönböztetést a forrás szűksavúsága nem tesz lehetővé.

A leány és fiú középiskolai oktatásban a különbségek fenntartása mellett érvelők közé tartozott *Kornis Gyula*, egyetemi tanár, korábbi államtitkár, aki a lányoknál – szerinte – fokozottabban jelentkező mobilitási törekvésekre vezette vissza a leánykollégium elsorvadását. Helyeselte a miniszteri javaslatban a két leány középiskolai típus összevonását. Latin nyelvet is oktató leánygimnáziumot tartott megfelelő típusnak, mert véleménye szerint a lányok által leginkább preferált bölcsész képzés során erre a nyelvre szükség van. Ezt mutatják a tendenciák is, állapította meg. Helyeselte, hogy a javaslat a tanterv és az utasítások gyakorlati alkalmazásánál érvényesíthetővé teszi a női sajátosságokat. A leány és a fiú középiskolák tantervében a lelki eltérések miatt különbséget kell tenni – hangsúlyozta. Erre ügyelni kell az olvasmányok megválasztásakor is. (7) A lányok és a fiúk eltérő fejlődésére, illetve eredményeik pszichikai különbségeire hivatkozott *Mitrovics Gyula*, egyetemi tanár is, aki a fiú és leány középiskolák közötti különbségek erőteljesebb érvényesítését javasolta. A középiskola – érvelt – anyagi és társadalmi helyzettől függően mindenki számára elvégezhető. Az egyetemen a szelekciónak köszönhetően az eltérések kiegyenlítődnek, ezért ott elfogadja az egységességet. (8) *Mátrai Rudolf*, tankerületi főigazgató szerint a lelki különbségeket nem külön típusokban és tantervekben kell érvényesíteni, hanem a tantervek és az utasítások gyakorlati alkalmazása közben, a tanítási és nevelési módszerekben. (9) Egy másik tankerületi főigazgató, *Ady Lajos* szerint sem a tantervben, hanem a tananyagban kell fenntartani az eltérést, sőt abban is kizárólag a kézimunka és az irodalmi olvasmányok terén. Felteszi a kérdést, vajon honnan lehet a szükséges külön időt előteremteni. (10) *Krywald Ottó*, a Katholikus Hittanárók Egyesületének főbiztosa, a szervezeti és a tantervi egységesítést, ha nem is deklarálta, de elfogadta. A különbségeket (női léleknek megfelelő olvasmányok és – közelebről nem meghatározott – tudnivalók) az utasításokban fejezte volna ki. (11) Voltak, akik nem tudtak jelen lenni a tanácskozáson, véleményüknek azonban hangot szerettek volna adni. Közéjük tartozott *Raffay Sándor*, evangélikus püspök. Raffay védelmébe vette a leánykollégiumot, amelynek egyik kezdeményezője volt. Véleménye szerint ugyanis ez – annak eredeti, minisztériumi módosítások előtti változata – felel meg leginkább a lányok lelki alkatának. Szerinte nem értették meg vagy félreértették a leánykollégiumot. A leány középiskoláktól való hangsúlyos elkülönítése, valamint a jogosítványok korlátozottsága vezetett megszűnéséhez. Az azonos képesítés okán külön leány és fiú középiskolák fenntartását nem tartotta elfogadhatónak. Pszichológiai okokból különbséget tett volna a tananyagban: az irodalmi olvasmányok megválasztásában, illetve a módszerekben. Nézete szerint mindez megoldható lenne csak női tanerők alkalmazásával is. (12)

Az értekezleten három felszólaló nem javasolt megkülönböztetést a fiú és a leány középiskolák között. *Kürti Menyhért*, középiskolai igazgató a felsőfokú tanulmányok és ké-

pesítések azonosságára hivatkozva fogadta el az előképzettség, vagyis a középiskolai tanulmányok egységesítését. (13) *Szandtner Pál*, egyetemi tanár általában ellenezte a középiskolai szektor expanzióját, és az egységesítést is azért támogatta, mert véleménye szerint a lányok között a fokozottabb szelekció irányába hat. (14) *Szücs István*, helyettes államtitkár, országgyűlési képviselő legszívesebben megszüntette volna a – szerinte szükségtelen – leánygimnáziumot, de mivel ezt nézete szerint nem lehet megvalósítani, egységesítené tananyagát a fiúgimnáziuméval. Szükszavúsága miatt indokaira még csak nem is következtethetünk. (15) *Imre Sándor*, egyetemi tanár levélben küldte el véleményét a miniszternek. Nézete szerint az egységesítést az azonos rendeltetés indokolja, ezáltal biztosítható az oktatás és a színvonal egyöntetősége. A reformot szükségesnek tartotta az intézménytípusok közeledése miatt is, amelyet egyaránt jellemzőnek vélt a fiú- és a leányiskoláknál. A törvényeknek ellentmondó fejlemények, az egyes típusok rossz asszociációkat keltő elnevezése miatt (például a leánygimnázium inkább a reálgimnáziumnak felel meg) nemcsak új, hanem közös rendezés szükséges – húzta alá. (16)

A VKM javaslatával az érdekelt társadalmi szervezeteket is megkereste. A konzervatív álláspontot képviselte a nőnevelésről a Magyar Szülők Szövetsége, amely 1933. április 12-én kelt levelében juttatta el véleményét a Minisztériumba. A levél 9. pontja foglalkozik a leány középiskolákkal: ezen iskolák egységesítését „bizonyos fokig nem kifogásoljuk, de feltétlenül kívánatosnak tartjuk, hogy a leányok már az alsó tagozatban a háztartással és kézimunkával foglalkozzanak, a felső tagozatban pedig a női hivatásra is kelendő előkészítést kapjanak (háztartás, csecsemőápolás, szociális feladatok, nevelés).” (17)

A vélemények tehát korántsem voltak egyöntetűek még az alapvető kérdésekben sem. Az 1933 végére elkészült javaslat kompromisszumot hozott: egyetlen intézménytípus jönne létre, a gimnázium, amely azonban nem lehet koedukált, hanem külön iskolákba járnának a lányok és a fiúk is. A tantervben – ha minimális mértékben is –, de fenntartották volna a különbségeket. A javaslat 1934 elején került az Országos Közoktatásügyi Tanács elé. A 1934. január 9-i tanácskozáson elhangzott, hogy semmi sem indokolja a külön leány középiskolai típus fenntartását, hiszen: a leány középiskola tanterve lényegében eddig sem tért el; a sikeres érettségi ugyanúgy felsőfokú tanulmányokra képesített; az egyetemeken a nők kevés kivétellel ugyanazt a képesítést megszerezhették, mint a férfiak. Az OKT szerint nincs értelme tehát annak, hogy a lányok középiskolai képzése eltérjen a fiúkéétól. A Tanács megállapította, hogy a szervezeti egységesítés mellett a tervezet gondoskodik arról, hogy a fiúk és a lányok számára fenntartott középiskolák tanterve és tananyaga a külön nevelési szempontok szerint eltérő legyen, hiszen a lányok számára rendes tárgyként a tanterv része maradna például a kézimunka. Véleménye szerint a tervezet ezáltal „csupán a női lélek követelményére akar bizonyos tekintettel figyelemmel lenni.” (18) A részletes tárgyaláson módosító indítványt nyújtottak be a 2. §-sal kapcsolatban, amely szerint „vannak fiú- és leány középiskolák külön igazgatással és külön elhelyezéssel.” (19) *Pintér Jenő*, tanterületi főigazgató a vitában a fiúgimnázium és leánygimnázium elnevezést ajánlotta. Az OKT végül az eredeti szövegezést fogadta el, és a törvény szövegében is az eredeti megfogalmazás maradt meg, de a közbeszédben, sőt a hivatalos szóhasználatban is a leánygimnázium megnevezés gyökeresedett meg. A szelekció kérdése is szóba került a tárgya-

A középiskoláknak nem többféle műveltséget (humán, reál, modern nyelvi), hanem egyféle általános műveltséget kell átadniuk, többféle irányt megengedve. Az egészséges középiskola megteremtését nemzet- és kultúrpolitikai szempontokkal is indokolta: a társadalmi és az állami vezető szerepre hivatott értelmiségnek kell „a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez” jutnia.

lason. *Csapody Vera*, leánygimnáziumi igazgató a szelekció szigorítását kérte a leányok számára. Felvetését azzal indokolta, hogy a lányok jobb tanulmányi eredménye miatt ugyanazt a hatást csak a feltételek szigorításával lehet elérni. Javaslatát a Tanács elvetette. (20)

A VKM 1934. elején a leány középiskolák V–VIII. osztályaiban párhuzamos tagozatok kialakításában gondolkodott (leánygimnáziumi, reálgimnáziumi (leányliceumi) és a reáliskolai tagozat). A javaslat megvalósíthatóságát felmérendő rendeletben kérte a miniszter az egyes leány középiskolák vezetőit, írják meg, mely tagozat kialakítása milyen többlet terheket róna rájuk. 1934 január második felében született válaszlevelek számos nehézségre figyelmeztettek (helyhiány, tanárhiány), és többen a gimnáziumi tagozat sikertelenségét jósolták. Ennek ellenére az iskolák legnagyobb része leányliceumi és leánygimnáziumi tagozatok kialakítását tartotta leginkább megvalósíthatónak, illetve érdekesnek. Alig volt, aki mindhárom tagozat felállítását lehetségesnek látta. Néhányan azt is a VKM szemére vetették, hogy a javaslat nem elég konkrét, ezért csak hozzávetőleges számításokat tehetek. (21) A várható nehézségek ellenére a véglegesített, országgyűlés elé kerülő törvényjavaslat fenntartotta a tagozatokról kialakított elképzelést.

A tagozatok kapcsán érdemes kitérni *Bartha József* javaslatára, amely a Magyar Művelődésben 1934 elején jelent meg. Bartha csak a latint is tanító középiskolák egységes alsó tagozatát találta helyénvalónak. (22) Erre épülne rá (V–VIII. osztály) a gimnázium, a reálgimnázium és a leánygimnázium. Ezzel szemben a reáliskola és a leányliceum nyolc osztályos önálló intézmény maradna. Utóbbit választaná, akinek nehéz lenne a latin, az iskola elvégzését követően nem készülne felsőbb tanulmányokra, hanem otthon maradna. (A leánykollégiummal nem foglalkozott, mert az a vélemények szerint magától meg fog szűnni.) (23)

A törvényjavaslat országgyűlési vitája

A törvényjavaslat hosszas előkészítő fázist követően került tehát a Parlament elé, ahol hol erősebb, hol gyéresebb érdeklődés mellett zajlottak a viták. (24) Az okokat a törvény keretjellegeiben és – szakmai mellett – a politikai előkészítésben kereshetjük. Hóman Bálint még a képviselőházi tárgyalás előtt külön értekezleten ismertette a javaslatot a kormányzó párt tagjaival. (25) Az összejövetelen felszólalt *Gömbös Gyula*, miniszterelnök is, aki a(z) iskolai jellemnevelés fontosságáról beszélt. Hozzászólásra is lehetőség nyílt, de ezek nem érintették a leánynevelést. (26)

Hóman a középiskolai törvényjavaslatot 1934. március 6-án nyújtotta be. A képviselőház Közoktatásügyi Bizottsága 1934. március 12-én tárgyalta, és a szerkezetet illetően döntően módosította. Az eredeti koncepció ugyanis – ahogy fentebb már említettük – késleltetve ugyan, de megtartotta volna a trifurkációt tagozatok formájában. Eszerint a tanterv csak az első négy osztályban lett volna azonos, az V. osztálytól pedig a diákok – az iskolán belül maradván – választhattak volna gimnáziumi, reálgimnáziumi és reáliskolai tagozat között. A lányok oktatására külön tagozat létrehozását nem tartották szükségesnek. A gimnáziumi és a reáliskolai tagozat megszervezése alól a VKM felmentést adhatott volna. A Bizottság az elkülönülő tagozatok helyett – feltételezhetően anyagi, személyi, valamint szervezési okok miatt – az óraválasztás lehetővé tételéről döntött. Az V. osztályban a módosított törvényjavaslat szerint a diákok választhattak a görög és egy második idegen nyelv tanulása között. Az ábrázoló mértan tanításáról a döntés intézményi szintre került, a helyi tantervi szabályozás hatáskörébe utalták. (27)

A Képviselőház elnyújtva, összesen kilenc ülésnapon keresztül tárgyalta a javaslatot. (28) A bizottsági előadó, *Szinyei Merse Jenő* az egységesítés szükségességét a túlságosan differenciálódott iskolarendszer létrejöttével magyarázta, amely a törvényekben rögzített iskolatípusokon túl a választható tantárgyak rendszerével öt fiú- és öt leányiskola típus

kialakulását eredményezte. A leányiskoláknál ezek a következők voltak: a fiúgimnáziumnak megfelelő humanisztikus leánygimnázium; a reálgimnáziumnak megfelelő leánygimnázium, ahol a görög választható tárgy; a leánylíceum választható latinnal; a reálisiskolának megfelelő leánylíceum; a leánykollégium, amely azonban elsorvadt vagy már ki sem alakult. Érveléséből kitűnik a törekvés a leányiskoláknak a fiúiskolákkal való párhuzamba állítására. A fiúiskola a minta, amelyhez viszonyul a leányiskola, elveszítve ezáltal önálló karakterét. Az előadó szerint ebben a káoszban, a nehezen átlátható rendeleti szabályozásban kíván rendet teremteni az új törvény. A latin nyelv tantervébe iktatását olyan iskolákban, hol eredetileg nem szerepelt, a felsőfokú felvételi követelményekkel magyarázta. Noha az egyes középiskolák ugyanazt a jogosítványt adták, az egyetemek egyrészt megkívánták a latin nyelvtudást, másrészt a nagyobb társadalmi tőkével rendelkező (reál)gimnáziumot végzett fiatal részesítették előnyben. Az egységesítést azonban nem csak gyakorlati (mint például a korai iskolaválasztás kényszere is), hanem elvi okokkal is magyarázta. A műveltségről alkotott felfogás módosulása azt eredményezte véleménye szerint, hogy a középiskoláknak nem többféle műveltséget (humán, reál, modern nyelvi), hanem egyféle általános műveltséget kell átadniuk, többféle irányt megengedve. Az egységes középiskola megteremtését nemzet- és kultúrpolitikai szempontokkal is indokolta: a társadalmi és az állami vezető szerepre hivatott értelmiségnek kell „a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez” (29) jutnia. A javaslat ezért a nemzetismereti tárgyakat állította a középpontba. Az értelmi nevelés helyett az erkölcsi és a jellemnevelés kapott alapvető szerepet. Ezért került a tantervébe az osztályfőnöki óra, illetve a magyarázat szerint ezért emelték fel a testnevelés órák számát. (30) Az előadó az említetten kívül meg egy helyen hozta szóba a leányoktatást. Úgy vélte, hogy az egységes középiskola megszervezése által feleslegessé válik a külön leány középiskolai típus, ezért a törvény megszüntetné mind a leány középiskolákat, mind a leánykollégiumot. Fenntartaná azonban a fiúk és a lányok számára külön igazgatás alatt álló és külön elhelyezett középiskolát, lehetetlenné téve a koedukációt. A tananyag gondoskodna arról, hogy „a testgyakorlatoknál és a testi ügyességeknél a női lélek és a női szervezet sajátos követelményei tekintetbe vétessenek.” (31) A javaslat leginkább vitatott része az úgynevezett szelekciós szakasz lett, mely szerint az érettségi nem jogosítana feltétlenül felsőfokú tanulmányokra, hanem szerepét egy külön képesítés venné át, amelyet szintén bizottság hozna, a tanuló nyolc éves tanulmányi, illetve érettségi eredménye, valamint a magaviselete és egyénisége alapján. Szinyei Merse Jenő a szelekciót azzal indokolta, hogy szerinte a felsőoktatás előtt a nem megfelelő képességűek kiszűrésére leginkább az érettségi lenne alkalmas, amelynek eredménye azonban sokszor a véletlentől függ. A képesítésről való külön döntéssel ezen lehetne korrigálni. (32)

Az előadót követően az általános vitában a miniszter mellett tizenhét képviselő (33) emelkedett szólásra, köztük elsőként *Kéthly Anna*. (A képviselői felszólalásokból az alábbiakban már csak azokat a részleteket emeljük ki, amelyek a leányok középiskolai oktatására vonatkoznak.) A szociáldemokrata politikus véleménye szerint nincs szükség új törvényre, a régi keretjellege miatt a módosítás elegendő lett volna. Az új törvény szerinte legfeljebb arra alkalmas, hogy a meghaladott részt kioperálja. Ilyennek nevezte a leánykollégiumot, amelyről – vetette a betérjesztő szemére – az ellenzék előre megmondta, hogy felesleges. A leánykollégium nem vált be, mert a szavaival élve a „semmittevésre készülő úrihölgyek” (34) inkább külföldi intézmények mellett döntöttek, azok pedig, akiknek a vagyoni helyzetük megengedte, hogy iskolába járjanak, „a célszerűbb és a hasznos munkára előkészítő egyéb iskolatípusokat” (35) választották.

A keresztény gazdasági és szociális párti *Petrovác Gyula* – Szinyei Merséhez hasonlóan – az iskolarendszer differenciálódásával kapcsolatban említette a leányiskolákat. Az 1926. évi törvényről így szólt: Klebelsberg „a differenciálás gondolatában annyira ment, hogy még ott is differenciált, ahol azelőtt nem volt differenciálva a középfokú oktatás, a

leányközépkoláknál; ahol azelőtt csak egyetlen egységes típus volt, a leánygimnázium, ott is megcsinálta – ad normam fiúiskolák – a hármas tagozódást.” (36) Petrovác is kitért arra, hogy a differenciálódás ezzel nem állt le, hanem a három típusból öt lett, mivel a leánygimnázium a görög, a leánylíceum a latin felvételét kérte. A leánykollégiumról megjegyezte, hogy sokan megmondták előre, hogy nem fog bevélni, mert nem ad kvalifikációt. (37)

Két felszólaló is foglalkozott a koedukáció kérdésével. *Farkas Tibor* a javaslatból arra következtetett, hogy az – a fiú- és a leányiskolák elkülönítésével – kizárja a koedukációt. Ezért bizonytalan abban – mondta, hogy a jövőben a bevett gyakorlat folytatódhat-e, amely szerint – ahol erre lehetőség nyílt – a nehezen elsajátítható gyakorlati tárgyaknál (fizika, kémia stb.) megengedték, hogy a leány magántanuló bejárhassanak a fiú középiskolák óráira. Véleménye szerint a koedukáció kérdésében demokratikus és gazdasági szempontokat egyaránt figyelembe kell venni. Félő – vélte a párton kívüli képviselő –, hogy az állam nem tud gondoskodni mindenütt középiskola felállításáról, s ezáltal a családokat túl nagy kiadásokra kényszeríti. A kötelező állami feladatvállalást szerinte az indokolja, hogy szinte minden álláshoz képesítés szükséges. (38)

Az egységes párti *Tóth Pál* ugyan azzal vezette be mondandóját, hogy bár a javaslatban „igen helyesen” külön középiskola szerepel a fiúk és a lányok részére, léteznek olyan települések, amelyekben lehetetlenek tartja külön leánygimnázium felállítását. Magyarzatként az érvényben lévő gyakorlatra utalt. Eszerint több vidéki felekezeti iskolában, különösen azokon a helyeken, ahol csak egy középiskola működik, megengedik, hogy a fiúiskolákba lányok is járjanak. Megítélése szerint a bizonyos szempontból egy évtizedre visszanyúló tapasztalat azt mutatja, hogy majdnem könnyebb a nevelést irányítani és ellenőrizni, ha a két nem egy iskolába jár, mint ha két közvetlenül egymás melletti iskolába járna. Példaként a szarvasi gimnáziumot hozta fel, ahol megengedték, hogy a lányok naponta magántanulóként bejárhassanak úgy, hogy a szünetekben külön tanármók felügyelete alá vannak helyezve. Szerinte ha ebben a rendszerben pár lánynövendék is tanul az iskolában, az „bizonyos mértékig” a fiúkra még serkentően is hat és erősíti jó ízlésüket. Tóth kérte ezért, hogy ezt a gyakorlatot engedjék meg ott is, ahol leánygimnázium van, mire Hóman közbevetette, hogy ez így is van. Tóth ezért annak az óhajának adott hangot, hogy erre a jövőben is lehetőség nyíljon. Hozzátette továbbá, hogy nem látja annak akadályát, hogy a lányok rendes tanulókként szerepeljenek a fiúiskolákban, mert valójában bejárók, továbbá a kapott képzés is ugyanaz. A megkülönböztetés tehát felesleges – hangsúlyozta. (39)

A szintén egységes párti *Andretti Károly* a reáliskola megszüntetésének ellensúlyozásaképp a rajzórák számának emeléséért lobbizott. Ennek kapcsán mellékesen említette a leányiskolákat a latin „hódításának” példájaként: „ha tehát a latin annyira előtérbe jutott, hogy megkapja az összes leány középiskolákat, sőt a leánylíceumokat is ...” (40) akkor a legkevesebb lenne a tantervben a rajznak nagyobb teret biztosítani – érvelt.

A vitában felszólalók egyrészt a leánykollégium felállításának szükségtelenségét kérték számon a Minisztériumon, másrészt megoldásra számítottak a koedukáció kérdésében. A képviselők szavaiban egyértelműen a gyakorlati megközelítés a tetten érhető, és csak az előadó említette a megkülönböztetés szükségességét elvi alapon. Ennek megkérdőjelezése azonban nem történt meg.

Hóman Bálint részletekbe menően válaszolt a felszólalóknak, a leányok oktatásával foglalkozó megjegyzéseket azonban megválaszolatlanul hagyta. Nem érintette tehát sem a szerkezeti reform, sem a nyelvoktatás, sem pedig a koedukáció kérdését. A részletes vitában sem kerültek elő ezek a problémák. A részletes vita, illetve a bizottsági tárgyalás több ponton módosította a betervezett javaslatot, ezek közül kettőt emelünk ki: a Képviselőház által elfogadott javaslat egyrészt önálló tárgyként szerepeltette a gazdasági és társadalmi ismereteket (41), másrészt becsempészte a reáliskolai irányt a gimnáziumba, mikor lehetővé tette, hogy az V. osztályban latin helyett a tanuló ábrázoló mértant és vegytant válasszon. (42)

A felsőházi oktatási bizottság a javaslatot egy nappal később, április 25-én változtatás nélkül elfogadta. A felszólalások – a sajtóban megjelent tudósítások alapján – nem érintették a nőnevelést. (43) A felsőházi tárgyalásra május 3-án került sor. A középiskolai törvény felsőházi tárgyalásakor a leányoktatás kérdése hasonlóan viszonylag visszhangtalan maradt. A Felsőház Közoktatásügyi Bizottságának jelentése mindössze egy kitévelt tartalmazott: „A női testi és lelki alkatnak megfelelően fog alakulni a leányok számára a tanterv, a testnevelési gyakorlatok és a kézügyességek.” (44) *Sebes Ferenc*, piarista tartományfőnök, a javaslat előadója a történelmi előzmények ismertetésekor említette az 1926-os törvényt, illetve a leány középiskoláknak a további differenciálódás eredményeképpen kialakult öt különböző típusát. (45) A koedukációval kapcsolatban pedig az idézett bizottsági jelentéssel egybehangzóan a következőket mondta: ahogy nincs helyi értelemben vett koedukáció, úgy nincs szellemi értelemben sem. A „leány középiskolák az egységes középiskola határain belül, a női test és lélekalkatának megfelelően, tananyag, testgyakorlás és ügyességek tekintetében más tantervet fognak kapni, mint a fiú középiskolák.” (46) Az egységes középiskola tehát megítélése szerint nem merev, hanem alkalmazkodó.

Az előadón túl a vitában összesen hat képviselő (47) szólalt fel. Lényegében ugyanazokat a kérdéseket érintették, amelyeket az alsóházi képviselők. A Ház összetételéből adódóan kiemelkedett ezek közül a katolikus iskolák ügye. A leányiskolákkal érdemben egy képviselő, *Kapi Béla*, evangélikus püspök foglalkozott. (*Kelemen Krizosztom*, pannonhalmi főapát mindössze a differenciálódás kapcsán említette ezeket. (48)) Kapi a fiú és a leány középiskolák egységesítését helytelenítette, és azt szerette volna elérni, hogy legalább a tanterv differenciáljon: „A leányközépiskoláknak és a fiúközépiskoláknak ugyanannak a törvényjavaslatnak keretében való kormányzati rendezését illetőleg örömmel látom ezt az egységesítést, azonban bizonyos mértékű aggodalom marad a szívemben. Nem éppen érzelmi húrok rezdülnek meg a szívemben, – bár ezek is megrendülhetnének, – amikor az önálló leányközépiskolai típusnak ez a törvényjavaslat mintegy sírboltját jelenti, hanem inkább az, hogy a leányközépiskoláknak a fiúközépiskolákkal való azonos elbírálását a leánynevelés szempontjából nem tartom egészen megnyugtatónak.” (49) Kapi az előadó külön tantervről szóló szavait üdvözölte, és kérte, hogy „a tantervben, a végrehajtási utasításban és más rendeletekben jusson érvényre és kifejezésre az, hogy a női lélek mást akar és másra van szüksége, mint a fiúléleknek.” (50) A javaslatból két olyan rendelkezést hiányolt, amely a régi törvényben még szerepelt: a leányközépiskolákban legalább annyi női tanerő legyen, mint ahány osztály; a tantárgyak között szerepeljen a művészettörténet, amelyet Kapi „éppen a női lélek kifejlesztésére vonatkozólag rendkívül értékesnek és szükségesnek” (51) tartott volna. A leányközépiskolák feladatát a következőképpen látta: „Nem szabad elfelejtenünk azt, hogy a mi nemzeti kultúránk és nemzeti jövőnk szempontjából sok minden fontos és sok minden feladat égetővé válik a leányközépiskolák és a nemzet jövődjének aranykapuja előtt, de kevés dolog olyan fontos, mint az, hogy leányközépiskoláink szem előtt tartsák azt, hogy nőt kell nevelniük: hitvest, édesanyát, aki szívében, lelkében hordozza azokat az erényeket, amelyek nélkül a nemzetnek el kell sorvadnia és el kell pusztulnia. (Úgy van! Úgy van!)” (52) Kapi egyértelműen a hagyományos célokat kitzűző leánynevelés fenntartása mellett volt, és az egységesítést túlzottnak

Majdnem könnyebb a nevelést irányítani és ellenőrizni, ha a két nem egy iskolába jár, mint ha két közvetlenül egymás melletti iskolába járna. Példaként a szarvasi gimnáziumot hozta fel, ahol megengedték, hogy a lányok naponta magántanulóként bejárhassanak úgy, hogy a szünetekben külön tanárnők felügyelete alá vannak helyezve.

tekintette. Még az azonos jogosítás értelmét is kétségbe vonta, és tartalmi tekintetben is jobban differenciált volna.

Hóman Bálint felszólalásakor Kapi beszédére reagálva megköszönte, hogy a fiú és a leányiskolák különleges elbírálásával kapcsolatban néhány értékes szempontra felhívta a figyelmet, és diplomatikusan utalt arra (de ígéretet nem tett rá), hogy a törvényi felhatalmazásnál fogva módja lesz arra, hogy ezeket a végrehajtási utasításban megfelelően értékesítse. (53) A Felsőház általánosságban elfogadta a javaslatot. Módosító indítványt nem nyújtottak be, ezért még ugyanazon az ülésen sor került a részletes vitára, amelyen hozzászólás nem esett, így – a pozitív kimenetelű végszavazást – még aznap megtartották.

Az egyes napilapok – az Új Nemzedék kivételével, amely az országgyűlés munkájáról általában elég rendszertelenül tudósított – részleteiben is követték a vitát. Beszámoltak a bizottsági tárgyalásokról, ismertették a képviselőházi és a felsőházi vitán elhangzott egyes felszólalásokat. A leánynevelésre azonban csak Tóth Tibor beszéde kapcsán tértek ki. Hangsúlyozták, hogy Tóth helyesnek tartotta volna, ha a fiúk és a lányok részére közös iskolákat hoztak volna létre, és ahol erre nincs mód, ott fogadta volna el a külön intézményeket. (54) A napilapok a vitáról legtöbbször nem a címlapon tudósítottak, hanem a belpolitikai oldalak egyikén. Több kérdés, leginkább a szelekció, a képzés nemzeti jellege, a humán-reál műveltség összeegyeztetése és súlya vagy a nyelvtanulás vezércikkekben is megjelent. A nőnevelésnek azonban nem szenteltek külön írást. Kivételnek számít egy olvasói levél, amelyet „Egy anya panaszai és kívánságai” címmel *L-né Révész Irén* tollából a Pesti Napló közölt még a képviselőházi vita előtt. Ebben a szerző az állandó kísérletezés okozta izgalomra és bizonytalanságra hívta fel a figyelmet, illetve azon nézetének adott hangot, hogy a munkanélküliséget nem oldja meg a képzés megnehezítése. (55) A szakfolyóiratok közül az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny ismertette a képviselőházi vitát, egyes képviselők és Hóman beszédét szó szerint, más beszédekből részleteket közölt, egyes felszólalásokra viszont ki sem tért. A válogatás szempontja a tanárok szerepe, a tanárok munkája volt. A nőneveléssel kapcsolatos vélemények nem kerültek közlésre. (56)

Összegezve a fentieket a középiskolai törvény parlamenti tárgyalása során, a sajtóban pedig különösképp, a leányok oktatásának és nevelésének kérdése mellékszál maradt. A leányok és a fiúk oktatása közötti tartalmi különbségek szinte teljes felszámolását a Képviselőházban nem kérdőjelezte meg senki, sőt ennél tovább is mentek, mikor aggodalmait fogalmazták meg a koedukáció visszaszorítása, eseti, vagyis miniszteri engedélyezéssel kapcsolatban. A koedukáció bevezetéséről, vagy akár törvényi szabályozásáról nem esett szó. Ezzel szemben a Felsőházban a bizottsági előadó, illetve a felszólaló képviselő is annak a – főként a világháborút megelőzően általános, de az 1926. évi törvény létalapját is képező és a vitában is többször hangoztatott – nézetnek adott hangot, amely a női test és lélek adottságbeli különbségére utalva az oktatás terén történő differenciálást – még a törvényben elfogadott mértéket is meghaladva – szükségesnek tartotta.

A törvényről röviden

Az általános indoklás szerint az iskolák a törvény által megengedettnél nagyobb arányú differenciálódása nem egészséges, sőt koncepcióját tekintve is elavult, mert a szakmai specializációt támogatta, és túl nagy terhet rótt a diákokra: „része van annak a szomorú jelenségnek az előidézésében, amit általánosságban a nemzeti közszellem, az egységes nemzeti világnézet hiányának szoktunk nevezni. (...) A differenciálódás eredménye a magyar értelmiség általános műveltségének többféle és gyakorta hiányos szakműveltségévé való szétesése lett.” (57)

Az új középiskola – a hivatalos oktatás- és nemzetpolitikai elképzelések szerint – a kulcsfontosságú szerepet betölteni hivatott értelmiség nevelésére szolgált, és az általános

műveltség, azon belül pedig a nemzeti műveltségelemek átadására összpontosított: „A középiskolai műveltség legjellemzőbb vonása nemzeti jellege, ennek a műveltségnek az európai műveltség színvonalán álló, de a leghatározottabban nemzeti irányú műveltségnek kell lennie. A középiskolai műveltség kell, hogy magában foglalja a korunk műveltségi színvonalától előírt humanisztikus és reális elemeket, de mégis oly magyar műveltségnek kell lennie, amelynek birtokában és anyagának ismeretében volt tanulói hasznos tagjai lehetnek a magyar társadalomnak, képzett munkatársai a magyar közéletnek és etikus világnézeti polgárai az államnak.” (58) A tanítás középpontjába a törvény a nemzeti tárgyakat állította: a magyart, a történelmet, a gazdasági és társadalmi ismereteket, a latint, a földrajzot kiegészítve néprajzi ismeretekkel, illetve a hittant. Az egyes tárgyakon belül pedig tartalmi változásokat előlegezett meg. (59) A törvény fontosság tekintetében a nevelést az oktatás elé helyezte, ezért a tornaórák számát emelték, és bevezették az osztályfőnöki órát, amely ebben a formában újdonságot jelentett. (Ezen a helyen érdemes megemlíteni, hogy az általános indoklásban a leány középiskola mindössze két helyen szerepelt, általában a(z egységes) középiskoláról beszéltek. A testnevelésnél azonban külön hangsúlyozzák, hogy a tananyag összeállításánál, a gyakorlatoknál tekintetbe kell venni a „női lélek és női szervezet sajátos követelményeit”. (60))

Az új középiskola alapját az elfogadott törvény szerint – mint a leginkább elterjedt és bevált iskolatípus – a reálgimnázium adta. A törvény tehát egyetlen magyar középiskolát hagyott meg, a nyolc osztályos gimnáziumot (4–5. §), amely azonban nem volt koedukált, a fiúk és a leányok oktatását külön igazgatás alatt álló és külön elhelyezett intézményekben kellett megvalósítani (3. §). A rendes tantárgyak sora a fiú- és a leányiskolák tekintetében csak a kézimunkában különbözött. A gimnázium első osztályába az elemi iskola IV. osztályát elvégzett, minimum 10 és maximum 11 éves tanulót lehetett felvenni (26. §). Az alsó tagozat egységes lett, az egyéni érdeklődésnek az V. osztálytól adott teret, így a pályaválasztás köteleessége négy évvel későbbre tolódott. (61) Az V. osztályba lépő tanuló választhatott, hogy görögöt, vagy egy második elő idegen nyelvet (angolt, franciát vagy olaszt) tanul, de miniszteri engedéllyel – a nemzeti művelődés szempontjából fontos – más idegen nyelv tanítása is lehetséges volt (22. §), illetve latin helyett az V. osztálytól mértant vagy vegytant is lehetett választani (23. §). (62) Az érettségi kérdésében a törvény kimondta, hogy a vizsga mindazokkal a képesítésekkel felruházta a tanulót, amelyekkel az 1883. évi törvény. Ahhoz azonban, hogy valaki egyetemi vagy főiskolai tanulmányokat folytathasson, a vizsgabizottság külön megállapítása volt szükséges. A döntést a testületnek az érettségi eredmény, a középiskolai tanulmányi eredmény, a magaviselet és a diák egyéniségének mérlegelésével kell meghoznia (38. §). (63) E szlekcio értelmét vagy igazságos megvalósíthatóságát azonban már a tárgyalások során is többen kétségbe vonták. A szakmai oldalról is érkező kritikák miatt végül nem is alkalmazták. A törvény a fiú- és a lánynevelés, illetve -oktatás relációjában mérföldkőnek tekinthető: immár nem létezik külön iskolatípus a középiskolák között a fiúk és a lányok számára, megmaradtak viszont a külön intézmények.

Visszahatás: fontos a természetes hivatásra való felkészítés

A törvény lényegében egyenlővé tette a fiúk és a lányok oktatását-nevelését. A megengedett különbségeket kifejtő és rögzítő tanterv, valamint az utasítások kidolgozása készült. A törvény meghozatalát követően a szaksajtóban felerősödtek azok a hangok, amelyek a nevelés speciális női jellegét kívánták vissza. Alapvető kifogásai voltak a reformmal kapcsolatban *Gálffyiné Tarczay Erzsébet*, leánygimnáziumi tanárnak, aki a felső tagozatban a leánygimnáziumi és a leányliceumi típus visszaállítását szorgalmazta. A tantervre és az óratervre vonatkozóan – tantárgyanként – részletes javaslatot tett. (A művészettörténetet például meghagyta volna a leány középiskolában.) (64) Kiemelte a nevelés

sajátos női jellegének fontosságát: „...a leány középiskolának nem is annyira a kiszemelt anyag sajátos színeződése adja meg az igazi jellegét, hanem az, hogy nevelő és oktató munkájában, a kiszemelt anyag feldolgozásában mindig tekintettel van a leánylélek sajátosságára. És mert a nőnek kettős hivatása van, úgy kell nevelni az iskolában, hogy lelki készség vigye rá a házi, sajátosan női foglalkozások, ügyességek elsajátítására (...) Az általános műveltség ennek nemhogy akadályozója volna, hanem ellenkezőleg: segédeszköze, támasza.” (65)

Az ismert író és műfordító, *Kosáryné Réz Lola* szerint a nevelésben nem, csak tudományban fejlődtek a leányiskolák. (66) Az anyai hivatásra való felkészítést hiányolta a nőnevelésben – a szakképzés mellett – *Nemesné M. Márta*, reformpedagógus. Véleménye szerint nem a numerus clausus kell erőltetni, hanem emelni kell a női foglalkozások értékét. Ha az anyai hivatáshoz nem kívánnak képzettséget, nem lehet csodálkozni azon – hangsúlyozta –, hogy a szellemi munka magas presztízse miatt csak azok választják, akik különös elhivatottságot éreznek iránta. (67) A korábban már említett Máday István a kettős hivatásra való felkészítés fontosságára hívta fel a figyelmet. Elfogadta, hogy gazdasági és lelki okok miatt minden lánynak szüksége van foglalkozásra, de szerinte minden tantervnek a gerincét az anyaságra való felkészítésnek kell adnia, ezért a „női tárgyaknak” (varrás, gyermekápolás) is helyet kell biztosítani a tudományos képzés mellett – javasolta. (68) *Evva Gabriella* is a két életfeladat egyazon fontosságát hangsúlyozta, amely szerinte nem valósul meg. Szükségesnek tartotta az egyensúly megvalósítását, és a nő öntudatra ébresztését javasolta jellemnevelés útján. (69)

Arató Amália nézete szerint a férfi és a nő közötti alapvető különbségek indokolták, hogy kiváltképp néhány tárgyban (irodalom, idegen nyelvek stb.) eltérőnek kell lennie az oktatás tartalmának. Szerinte minden tárgyban vannak olyan részletek, amelyek nagyobb sikerrel taníthatóak a leányoknak (vagy a fiúknak). Nem a tantervben javasolt eltérést, bár szerinte vannak olyan tárgyak, amelyek inkább a lányoknak vagy a fiúknak való (művészettörténet, esztétika, pszichológia vs. logika), hanem a tananyagban (például „kézügyesítő munka”, „gazdaságtan-háztartástan” más-más tartalommal fiúknak és lányoknak). Ezáltal lehetővé válna – írta, hogy a leányok (és a fiúk) természetüknek, fejlődési sajátágaiknak megfelelő nevelést kapjanak. (70)

Zibolen Endre szintén a nőnevelés kettőségéből, e két cél összeegyeztetésének nehézségéből indult ki, és tett megoldási javaslatokat. Hangsúlyozta, hogy teljesen eltérő nem lehet az oktatás a leány és a fiú középiskolákban, de erre nincs is szükség: ugyanakkor a tananyag felhasználásával és megfelelő módosításával is fejleszthetők a lányok eltérő lelki tulajdonságai. Részleges eltérést külön tananyag beiktatásával azonban indokoltan tartott. Emellett a módszerek megválasztására helyezte a hangsúlyt. Javasolta, hogy a tantervben szerepeljenek kifejezetten vagy nagyobb részt a lányok nevelését szolgáló tárgyak (művészettörténet, női kézimunka, közgazdaságtan, ének, egészségügy), minden olyan tantárgy oktatásánál pedig, ahol erre alkalom adódik, tekintettel kell lenni a női lélek sajátosságaira. E téren elsősorban a magyar és idegen nyelvi olvasmányok megválasztására hívta fel a figyelmet. (71)

Ezen követelések vezettek a gyakorlati középiskolák létrehozásához. (72) A leánylíceum lépett a felső(bb) leányiskola és a leánykollégium örökébe. Ez lett az az iskola, amely a létrehozók szándéka szerint középiskolaihoz hasonló általános műveltséget kínál, mellette azonban a női természetnek is megfelelő képzést és nevelést biztosít. Az 1930-as évek végére, az 1940-es évek elejére tovább fokozódó diplomás és érettségizett munkanélküliség mérsékléseképp régi-új kereseti lehetőségek felé akarta irányítani a lányokat: a nevelői és a szociális munkák felé. (Ez a cél még inkább érvényesült a mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari középiskoláknál.) (73)

Az új tanterv és módosítása

A középiskolai törvény leszögezte, hogy „a fiúk és lányok számára fenntartott középiskolák tanterve a különleges nevelési szempontokhoz képest eltérően állapítható meg” (23. § (2)). (74) Az új tanterv kidolgozása évekig húzódott. Megszületéséig (1938) átmentí tantervek szerint tanítottak, amelyek minden évre vonatkozóan jelentek meg a VKM lapjában, a Hivatalos Közlönyben. 1934/35-ben a 32.000/1934. V. a-1. sz. rendelet értelmében a leánylíceumban az 1927-es leánygimnáziumi tanterv szerint kellett tanítani. Ebben az évben osztályfőnöki óra még csak a fiú középiskolákban volt. (75) Az 1935/36-os tanévtől kezdődően minden középiskolának a (leány)gimnázium nevet kellett használnia, a bizonyítványt azonban – míg ezek az osztályok fel nem fejlődtek – a régi iskolatípusnak megfelelően kellett kiállítani. Az egyes tantárgyak pontos óraszámát a rendelet adta meg. A leánygimnáziumban is fel kellett venni az osztályfőnöki órát az órarendbe, és a latin helyett az I. osztályban – miként az előző tanévben is – a németet kellett tanítani egyelőre heti három órában. A heti óraszám mindkét iskola első osztályának esetében 31–31 óra lett. Különbség a testnevelés, a latin, a német és a kézimunka tekintetében volt. (76) A rendelet melléklete tartalmazta az egyes tantárgyak tananyagát, azt magyarázattal is ellátva. A speciálisan lányokra vonatkozó kitételek zárójelben szerepeltek, de csak az osztályfőnöki és a rajz óránál találunk ilyeneket. (77) (A testnevelés tananyaga pedig csak a fiúiskolákra vonatkozott.) Az osztályfőnöki órán például köszöntésnél (78) vagy az utcai viselkedésnél (79) szerepeltek lányokra vonatkozó megjegyzések. Többször is hangsúlyozta a szöveg, hogy a lányokat a tanároknak figyelmeztetniük kell háztartási teendőikre. (80) A következő tanévekhez kapcsolódó rendeletekben továbbra is az egységesítési törekvések térnyerését figyelhetjük meg. A nemek közti különbségtétel a tananyag és az oktatott tárgyak tekintetében minimálissá vált: az első idegen nyelv (latin vagy német) mellett csak a testnevelés és a kézimunka óraszámában, illetve tanításában érhető tetten (I–II. osztály). A korábbi külön fiú és leány középiskolák számára elkészített tankönyvek helyett mindkét iskolába járók jórészt ugyanazokat a tankönyveket használhatták. A tananyagra vonatkozóan külön rendelkezéseket csak az osztályfőnöki, valamint a latin és a német, illetve a testnevelés órákra vonatkozóan hoztak. (81) A VKM 6717/1937. eln. sz. rendelethez – gyakorlati szempontokra hivatkozva – lehetővé tette, hogy a szülők választásának megfelelően a III. osztályban a leányok latin helyett a második élő idegen nyelvet tanulhassák, így a leánygimnáziumon belül megjelenhetett a latinmentes irány. (82)

Az új tanterv 1938-ra készült el (83) és az 1938/39-es tanévben vezették be. (84) Ez szinte minimálisra szűkítette a fiúk és a lányok órabeosztása közötti különbséget. A korábbiaktól eltérően – de az átmeneti rendelkezéseknek megfelelően – mindössze három tantárgynál maradt meg a különbségtétel (leszámítva, hogy a kézimunka csak a leány-

A napilapok a vitáról legtöbbször nem a címlapon tudósítottak, hanem a belpolitikai oldalak egyikén. Több kérdés, leginkább a szelekció, a képzés nemzeti jellege, a humán-reál műveltség összeegyeztetése és súlya vagy a nyelvtanulás vezércikkekben is megjelent. A nőnevelésnek azonban nem szenteltek külön írást. Kivételnek számít egy olvasói levél, amelyet 'Egy anya panaszai és kívánságai' címmel L-né Révész Irén tollából a Pesti Napló közölt még a képviselőházi vita előtt. Ebben a szerző az állandó kísérletezés okozta izgalomra és bizonytalanságra hívta fel a figyelmet, illetve azon nézetének adott hangot, hogy a munkanéküliséget nem oldja meg a tanítás megnehezítése.

gimnázium, míg a sportdelután csak a fiúgimnázium órarendjében szerepelt). A fiúknál fennmaradt a hagyományosan magasabb latin óraszám, míg a lányok a német nyelv és a filozófia tanulására fordíthattak több időt.

Az előírt tananyagot túl a gimnazisták ismereteiket egyrészt a rendkívüli tárgyak tanulásával, másrészt az önképzőköri és egyéb tudományos diákköri foglalkozásokon egészíthették ki. A gimnáziumokban és a leány gimnáziumokban az 1. táblázatban látható rendkívüli tárgyak tanítására nyílt lehetőség. (85)

1. táblázat. Rendkívüli tárgyak

Tantárgy	Osztály
Német társalgási gyakorlat	III–VIII.
Francia, angol, olasz	V–VIII.
Hazai kisebbségi nyelv	III–VIII.
Görög	V–VIII.
Természetrajz gyakorlat	V–VIII.
Vegytan gyakorlat	VI–VIII.
Természetan gyakorlat	VII–VIII.
Ábrázoló geometria	V–VIII.
Rajz	V–VIII.
Gyorsírás	V–VIII.
Karének	I–VIII.
Kézimunka	V–VIII.
Gépírás	V–VIII.
Mintázás	I–VIII.
Zene	I–VIII.
Vívás	I–VIII.
Javító torna	I–VIII.

A gimnáziumi és leány gimnáziumi tanterv 1942. évi módosítása egy órával csökkentette a fiúknál a latin órák számát (33), a lányoknál viszont változatlanul hagyta (26). A német és a bölcsészet tekintetében az óraszámok nem módosultak (20/25, illetve 2/3). Bevezették azonban a honvédelmi ismereteket, először csak – heti 8 órában – a fiúknál (86), majd a következő tanévtől a lányoknál is. (87)

A koedukáció kérdése

Kisebb különbségektől eltekintve az 1934. évi középiskolai törvény megvalósította a szellemi koedukációt. Az iskolákban a „fizikai” koedukáció továbbra sem volt általánosságban lehetséges, sőt egy intézményen belül sem lehettek fiú- és leányosztályok. A lányok magántanulóként történő érettségizésének engedélyezése óta, a leány középiskolák megalakulása ellenére főleg vidéken lehetőség nyílt arra, hogy lányok a fiúiskolákba járjanak. Státusuk magántanulói volt továbbra is, de egyre elterjedtebb volt az a gyakorlat, hogy főként a nehezebb órákra be is jártak. (88) A törvény a tananyag egységesítésével e gyakorlat további elterjedését okozhatta. Meghozatalát követően a lányok fiúiskolai magántanulmányait ezért igyekeztek keretek között tartani: „lányok csak igen kivételes körülmények között és csak mint magántanulók végezhetnek fiúközépiskolákban tanulmányaikat, a megszabott feltételek és a megállapított százalékos lehetőség keretei között. Be nem járó magántanulói lehetnek azonban lányok olyan fiúközépiskola alsó osztályainak (89) is, amelynek székhelyén polgári leányiskola van.” (90) Ahhoz, hogy egy leány bejáró magántanuló lehessen, az iskola engedélye volt szükséges, feltétele pedig a legalább jó rendű bizonyítvány volt. (91)

A koedukáció kérdésének ezen rendezését szakmai egyeztetés előzte meg. A törvény Végrehajtási Utasításának tervezetét 1935 júliusában a VKM egyeztetésre elküldte az

egyházi hatóságoknak. A válaszokból a vélemények széles spektruma rajzolódik ki. Az egri érsek levelében a törvény 3. §-ra hivatkozott, amely szerinte határozottan a koedukáció ellen rendelkezik. Úgy vélte, „ezért csak dicsérni lehet, mert ennek az amerikai importnak káros voltát az elméleti pedagógia már kezdet kezdetén vitatta, története a nyugati országokban (Franciaország, Németország) az elméletet igazolta, eredménye pedig döbbenetes statisztikai adatokban immár közismert.” (92) Kifogásolta, hogy lányok bejáró magántanulók lehetnek, ha erre a tankerületi főigazgatóságtól vagy egyházi intézményeknél a fenntartó hatóságtól engedélyt nyernek. Annak a véleményének is hangot adott, hogy nincs kétsége afelől, hogy a katolikus egyházi hatóságok ezt az engedélyt nem fogják megadni, de a nemzet javára hivatkozva általánosan is tiltakoznak majd „a koedukáció ilyen formában is partiális bevezetése ellen.” (93) Szerinte a tapasztalat is elene szól, és vélt szükségéből sem engedhető meg: „A tapasztalat azt mutatja, hogy ha valahol valóban mutatkozik a leányközépiskola szükségessége, ez azt meg fogja teremteni. A nevelési elveket nem lehet, nem szabad feladni helyenként 1–2 szavas ember erőszakoskodó követelésének, vagy a magántanulókat szívesen látó és legtöbbször igazgató- és tanárszülői érdekeltségű iskolák ilyen irányú kérelmének; már csak azért sem, mert az ilyen lehetőség tágra nyitja a középiskola kapuját olyan lányok előtt is, akiknek eszök ágában sem volt középiskolába iratkozni.” (94) A koedukáció nézete szerint a fiúk és a lányok eltérő lelki alkatából adódóan is lehetetlen, amely azonos célkitűzések mellett is különböző eszközök használatát indokolja. Ezért pozitívan fogadta a törvényben szereplő megkülönböztetést. További okként említette a „diplomás nők immár légiójának ijesztő szociális helyzetét, amelyet a szám lehetséges csökkentésével inkább enyhíteni kellene, mintsem eléggé meg nem okolható alkalmak természetellenes nyújtásával súlyosbítni: kikötések a gyakorlatban vagy csak tessék-lássék foganatosíthatnak, legtöbbször azonban sehogy sem érvényesülnek.” (95) Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a lányok mint „magántanulók” nyilvános tanulóként látogathatják a fiúiskolákat. Az utasítás szerinte ezzel törvényt sért, „mert akárhogy határolja el (...) a kétnemű fiatalságot a teljesen tartalmatlanná vált „magántanuló” jelzővel, ez az intézkedés a koedukációt rejtett formában mégis csak bevezeti.” (96) Megítélése szerint csak annyit szabadna megengedni, hogy a leánytanulók csak mint valódi magántanulók vizsgázhassanak azon helységek fiú középiskoláiban, ahol nincs leány középiskola. (97)

A protestáns egyházi vezetők és hatóságok teljesen ellentétes felfogást képviseltek a koedukáció kérdésében, éppen az utasítás korlátozó rendelkezéseit kritizálták. Véleményük mögött egyház- és iskolapolitikai érdekek álltak. A református püspökök véleményét tolmácsolva a református egyetemes konvent azt kérte a VKM-től, hogy a gazdasági válság idején a fiú középiskolákba felvehető leánytanulók arányszámát 1/3-ra emeljék fel. A bányai evangélikus püspök is kevesellte a 10 százalékot, valamint nem értett egyet azzal, hogy az utasítás szerint eleve csak V–VIII. osztályos jó és jeles rendű tanulók jelentkezhetnek fiúgimnáziumokba. Véleménye szerint ugyanis azáltal, hogy azon helységekben, ahol polgári leányiskola működik, nem engedik a fiú középiskolák látogatását, a polgári elvégzése után továbbtanulni szándékozó lányokat „meglehetősen körülményes” különbözeti vizsgák letételére kényszerítik. Feltette a kérdést, mi történik akkor, ha a 10 százalékos keretet meghaladó, legalább jó rendű leánytanuló jelentkezik. A kiválasztás szerinte ebben az esetben teljesen ötletszerű lesz. A felvetett problémákon, megítélése szerint, úgy lehetne segíteni, ha az utasítás megengedné, hogy a megkötések alól az egyházi főhatóság kivételes esetben felmentést adjon. (98) Ugyanennek a véleménynek adott hangot az evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelője. Mindezt az egyház diaszpóra jellegével magyarázta, és hozzátette, hogy az aszói és a szarvasi fiúgimnáziumokra a törvény merev végrehajtása súlyos csapást jelentene. Ezekbe az iskolákba ugyanis az alsó osztályokba is bejárhatnak lányok. (99)

A javaslatok az OKT elé kerültek, a Tanács azonban elvette őket. A vitában felmerülő érveket, az egyes tagok álláspontját a jegyzőkönyv nem tartalmazza. (100) Az elfogadott

rendelet a korábbi gyakorlat megszigorítását hozta, hiszen hangsúlyozta, hogy a leányoknak ténylegesen magántanulóknak kell lenniük, és az eddiginél szigorúbb feltételeket szabott meg.

A kérdés azonban nem került le a napirendről. Ezt bizonyítja *dr. Kanász Nagy Sándor*, szentesi ügyvéd 1936. augusztus 12-én kelt beadványa is, aki kilenc másik szülővel közösen azt kérte, hogy a szentesi állami fiú középiskola látogatására engedélyt nyert leány magántanulók száma az illető osztályba jelentkező fiútanulók 10 százaléka helyett, az illető iskolába az előző tanévben járt fiútanulók teljes létszámának 10 százalékát érhesse el. Ebbe az intézménybe ugyanis – polgári leányiskola lévén csak a városban – korlátlan számban vettek fel korábban lányokat. Indoklása szerint az utasítás végrehajtása lehetőleg helyzetbe hozná a szülőket, hiszen csak jelentős anyagi áldozatokkal tudnának lányaik továbbtanulni. Méltánytalannak tartotta, hogy a lányok beiratkozását minden évben függővé teszik a keretszámtól és tanulmányi eredményhez kötik, hiszen a fiúk számára nem hoztak ilyen rendelkezést. A lányok ráadásul – folytatta – majdnem kizárólag az év végi vizsgán kapott jegyek alapján nyerik osztályzataikat, így nem lehet pontos képet nyerni tudásukról és képességeikről. Szerinte a szelektálást nem a gimnáziumban kell megvalósítani, erre a felvételi során is lehetőség nyílik, annál is inkább, mert a megítélés szerint a legtöbb beiratkozott nem óhajt az érettségi után továbbtanulni, csupán nagyobb tudást és műveltséget kíván szerezni. A lányok középiskolai oktatásának biztosítása az egész társadalom számára nyereség: „Ma társadalmilag szinte megkívánt és teljesen indokolt is, hogy a jobb képességű lányok a polgári leányiskola (...) elvégzése után továbbfejlesszék tudásukat és műveltségüket az esetben is, ha nem is céljuk az, hogy a továbbtanulás révén valamilyen kenyérkereső pályán helyezkedjenek el.” (101) A levelet felterjesztő szegedi tankerületi főigazgató a kérés teljesítése ellen foglalt állást, mivel azt kellő tapasztalat hiányában nem látta indokoltnak. Úgy vélte, a szülőket meg fogja nyugtatni azon rendelkezése, amelyben megengedi, hogy az utasítást csak az V. osztályba jelentkezők esetében alkalmazzák, az 1935/36-os tanévben bejárási engedélyt nyert magántanulókra viszont ne. Beszámolt arról, hogy felhívta az igazgatók figyelmét arra, hogy méltánylást érdemlő esetekben tegyenek hozzá felterjesztést az arányszám felemelésére, hogy a miniszteri engedélyt esetenként kikérhesse. (102)

Meglepő módon – talán a vélemények, az elvek és a realitás különbözősége okán – a szaksajtóban nem bontakozott ki vita a középiskolai koedukációval kapcsolatban. Eddigi kutatásaink során mindössze két olyan cikkel találkoztunk, amely e kérdésre koncentrált. *Drozdy Gyula* a Néptanítók Lapjában 1936-ban megjelent tanulmányában a fentebb ismertetett cikkekhez hasonlóan kettős hivatás megvalósításának szükségességét szögezte le. (103) Ugyan nem tartotta helyesnek a nőnevelés utóbbi fejlődését, de ő is elfogadta, hogy a körülmények ezt indokolták tették. Túlságosan érvényesül azonban a kenyérkeresetre való képzés, és megakadályozza a természetes hivatásra való nevelést – érvelt. Ezért sem kívánatos – tért rá a koedukáció kérdésére – az együttnevelés. Véleménye szerint csak a kamaszkorig engedhető meg. Egyrészt ebben a korban jelenik meg a lányoknál a másik nem iránti érdeklődés, (104) másrészt a lányokat ekkortól már természetes, „ideális” hivatásukra lehet felkészíteni. Speciális elméleti és gyakorlati képzésben, illetve nevelésben („a női lélek kialakítása”) kell őket részesíteni, hogy a leány leány (és a fiú fiú) maradhasson. (105) A másik tanulmány megszületéséhez a külpolitikai helyzet vezetett: felvidéki területek visszacsatolásával koedukált középiskolák kerültek vissza Magyarországra. A szerző egy ilyen gimnáziumban szerzett tanári tapasztalataira hivatkozva helytelenítette a rendszert, és a magyar gyakorlat bevezetését javasolta. Az együtttanulás mellett, nézete szerint, pszichológiai okok szólnak, az erkölcsi aggodalmaknak, ha az elkülönítést következetesen végrehajjták, nincs alapjuk. (106)

A tényleges gyakorlatról a számok árulkodnak. Míg közvetlenül a törvényt megelőzően a fiú középiskolákban 2,4 százaléknyi leány tanult, addig 1936/37-ben 2,7, 1941/42-

ben pedig már 7 százalék. (107) A középiskolai tanulmányok állandósult magas presztízse miatt feltehetően azokon a területeken, ahol a leánygimnáziumok hálózata nem volt elég fejlett, a koedukáció egyre inkább elterjedt. Jogszámban is rögzített megvalósulása azonban csak évtizedek múltán következett be: először a fiú- és a leányosztályok, utóbb a vegyes osztályok létrejöttével.

Összegzés

Az 1926. évi leány középiskolai törvény a fiú középiskolákhoz hasonló módon szabályozta a leányoktatást. A három iskolatípus közül az oktatáspolitikai és leánylíceumot támogatta, és ennek tananyaga is felelt meg legjobban a társadalmi elvárásoknak. A leánygimnáziumok viszont annak ellenére is tovább működtek, hogy a nők felsőfokú tanulmányait bizonyos – részint latin és görög ismereteket is kívánó – szakokon (orvos, teológia, jog) továbbra is korlátozták, vagy meg sem engedték. Ennek hátterében a gimnázium magas presztízse állt. A törvény által megengedett differenciálás utóbb tovább fokozódott, az újabb és újabb rendeletek sokak számára áttekinthetlenné tették a rendszert. Az újabb reform ezért pozitív fogadtatásra lelt. Az 1934. évi középiskolai törvény immár egyaránt vonatkozott a fiú és a leány középiskolákra. Az előkészítését és meghozatalát körülvevő szakmai vitákban számos nézőpont kristályosodott ki. A véleményt nyilvánító többsége a fiú és a leány középiskolák közötti különbségek fenntartása mellett érvelt, de csak néhány tárgyra és a módszerekre korlátozta volna. A törvény is ezt az álláspontot tükrözte és egyfajta iskolát hagyott életben, a gimnáziumot. Valójában azonban két különböző iskoláról volt szó: a gimnáziumról és a leánygimnáziumról. A két intézmény tananyaga közötti – 1926-ban is tovább fogyó – különbség minimálisra olvadt. A tipikusan női tárgyak közül egyedül a kézimunka maradt meg. A leány középiskolában a változásoknak köszönhetően a kenyérkeresetre való felkészítés célja került az első

A tényleges gyakorlatról a számok árulkodnak. Míg közvetlenül a törvényt megelőzően a fiú középiskolákban 2,4 százalékos leány tanult, addig 1936/37-ben 2,7, 1941/42-ben pedig már 7 százalék. A középiskolai tanulmányok állandósult magas presztízse miatt feltehetően azokon a területeken, ahol a leánygimnáziumok hálózata nem volt elég fejlett, a koedukáció egyre inkább elterjedt. Jogszámban is rögzített megvalósulása azonban csak évtizedek múltán következett be: először a fiú- és a leányosztályok, utóbb a vegyes osztályok létrejöttével.

helyre. Ennek következményeként a természetes női hivatásra való nevelés fontosságát, elengedhetetlen voltát hangsúlyzó cikkek jelentek meg a törvény meghozatalát követően. A javaslatok a leánygimnázium átalakítását nem érték el, hozzájárultak viszont a gyakorlati középiskolák létrehozásához. A tartalmi egységesítés másik következménye, hogy a korlátozások ellenére előmozdította a koedukációt. Az együttnevelés sürgetése hazánkban jellemzően szülői körből indult ki, és eddigi kutatásaink szerint szakmai, érdekképviseleti vagy politikai csoportoktól (108) nem kapott támogatást. A nőmozgalomnak ugyan létezett radikális iránya (a 20. század elején önálló szervezettel, sajtóorgánummal), a mérsékelt irányzat sokkal átütőbb erejű volt. A tanárnők feltehetően anyagi érdekből sem támogatták volna a reformot. Korszakunkban tehát a fiú és a leány középiskolák szerkezeti összeolvadását és jelentős tananyagi közeledését állapíthatjuk meg, amelynek hátterében a társadalmi szerepek lassú átalakulása állt.

Jegyzet

- (1) Baranyai Mária – Keleti Adolf (1937): *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája, 1841–1936*. A Fővárosi Pedagógiai Könyvtár Kiadványai 3. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest.
- (2) Szabolcs Éva – Mann Miklós (1997): *Közoktatási törvényeink és a pedagógiai sajtó 1867–1944*. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Pro Educatione Gentis Hungariae Alapítvány, Budapest.
- (3) Egyetemi Könyvtár Kézirattár F 103/VII/7. Prohászka Lajos, Töredékek, Hóman Bálint iskolapolitikája. (Orosz Gábor kutatásai alapján a szerző feltehetőleg nem Prohászka Lajos, hanem Kornis Gyula.) Barta József (1935): Az új középiskolai törvény. *Magyar Művelődés*, 6–10. július-december, 21–22.
- (4) „A fiú- és a leányközépiskoláknak az 1924. évi és 1926. évi törvényekben adott egyenjogúsításából, a fiúk és a lányok főiskolai tanulmányainak és képzésének azonosságából véleményem szerint természetesen következik, hogy alapvető középiskolai tanulmányaik menetét és rendjét is egységessé kell tennünk. Ezért külön fiú- és leányközépiskolai típusok fenntartását szükségtelenné tartom. A női lélek sajátos vonásainak figyelembevételéből származó követelményeket nem külön típusok és ennek megfelelően tantervi eltérések által, hanem a tantervek és utasítások gyakorlati alkalmazásánál, a tanítás és a nevelés módjának tényleges keresztülvitelénél kell érvényre jutatni.” A középiskolák újabb reformja. *Országos Középiskolai Tanáregyleti Közlöny*, LXVI. évf. 7. (1933) március, 171.
- (5) Uo.
- (6) Az 1934. évi középiskolai reform: *A törvényjavaslat előkészítése és vitája*. (1986) Összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Antall József. A tantervelmélet forrásai 7. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest. 24.
- (7) Uo. 8.
- (8) Uo. 13.
- (9) Uo. 15.
- (10) Uo. 17.
- (11) Uo. 35.
- (12) Uo. 53.
- (13) Uo. 25.
- (14) Uo. 33.
- (15) Uo. 34.
- (16) Uo. 46.
- (17) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Magyar Szülők Szövetségének véleménye.
- (18) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Az OKT 1934. január 9-i tanácskozásáról készített jegyzőkönyv.
- (19) Uo. 22. (A törvényben elfogadott szakasz szerint: „Fiúk és lányok számára külön igazgatás alatt álló és külön elhelyezett középiskolák vannak.” (3. §) XI. Törvénycikk a középiskoláról. In: *Magyar Törvénytár*. (1934) évi törvénycikkek. Franklin Társulat. Budapest. 86.)
- (20) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Az OKT 1934. január 27-i tanácskozásáról készített jegyzőkönyv.
- (21) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Törvényjavaslatral kapcsolatos vélemények...
- (22) Abból indult ki, hogy a hírek szerint az egységes első tagozatra öt különböző felső épül: a fiúgimnázium, a fiú reál-gimnázium, a reáliskola, a leánygimnázium és a leánylíceum. Szerinte azonban a rokon és az eltérő iskolatípusokat nem lehet egységesíteni, ezért más szervezetet javasolt.
- (23) Bartha József (1934): A legújabb középiskolai reformtervezet. *Magyar Művelődés*, 1–2. 4–6.
- (24) Összehasonlításképpen: az előtte elfogadott Fővárosi törvény hevesebb vitát váltott ki.
- (25) Többek között kijelentette: „Helytelennek bizonyult a leány-középiskolák külön tantervének megállapítása is, annál is inkább, mert ezekben csak két eltérő tantárgy volt a fiúiskoláktól: művészettörténet az egyik típusban, a háztartásban, a gazdaságban, a másik típusban, mind a két típusban pedig az ének.” (Gömbös Gyula új, népi és gyökerekig nemzeti nevelést hirdet. *Budapesti Hírlap*, 53. (1934) március 7. 1.)
- (26) Uo. 2.
- (27) A Képviselőház Közoktatásügyi Bizottságának jelentése „a középiskoláról” szóló 718. számú törvényjavaslat tárgyában. In: Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai. IX. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. (1934) 414–416.
- (28) 1934. április 6., 10–12., 17–20., 24.
- (29) Az országgyűlés képviselőházának 257. ülése. In: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója 21. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. (1934) 114.
- (30) Uo. 115.
- (31) Uo. 114.
- (32) Uo. 112–116.

- (33) Az általános vitában felszólalt: Szinyei Merse Jenő, Kéthly Anna, Petrovác Gyula, Vázsonyi János, Fitz Artúr, Kornis Gyula, Farkas Tibor, Kocsán Károly, Turi Béla, Gál Jenő, Ernyei István, Krüger Aladár, Pintér Béla, Tóth Pál, Madai Gyula, Andreetti Károly, Éber Antal, Hóman Bálint és Szücs István. A részletes vitában kért szót: Petrovác Gyula, Vázsonyi János, Kéthly Anna, vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, Éber Antal, Hóman Bálint, Kocsán Károly, Szinyei Merse Jenő, Fitz Artúr, Petri Pál, Madai Gyula, Farkas István és Györki Imre.
- (34) Az országgyűlés képviselőházának 257. ülése. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. 21. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 117.
- (35) Uo.
- (36) Az országgyűlés képviselőházának 258. ülése. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. 21. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 125.
- (37) Uo. 127.
- (38) Az országgyűlés képviselőházának 259. ülése. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. 21. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 158.
- (39) Az országgyűlés képviselőházának 260. ülése. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. 21. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 219.
- (40) Az országgyűlés képviselőházának 261. ülése. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. 21. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 231.
- (41) Az országgyűlés képviselőházának 264. ülése. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. 21. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 295.
- (42) Uo. 294.
- (43) A felsőház közoktatási bizottsága elfogadta Hóman Bálint reformterveit. *Budapesti Hírlap*, LIV. évf. 93. (1934) április 26. 4.; A felsőház bizottságai letárgyalták a kultuszjavaslatokat. *Magyarság*, XV. évf. 93. (1934) április 26. 6., Kultuszjavaslatok a felsőház közoktatásügyi bizottságában. *Pesti Hírlap*, LVI. évf. 93. (1934) április 26. 3–4.
- (44) A Felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése „a középiskoláról” szóló 244. számú törvényjavaslat tárgyában. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott Országgyűlés Felsőházának Irományai*. V. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 508.
- (45) 58. ülés. A középiskoláról szóló törvényjavaslat. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója*. III. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 219–220.
- (46) Uo. 222.
- (47) Serédi Jusztinián, Zelovich Kornél, Kelemen Krizosztom, Kolossváry Mihály, Kapi Béla és vitéz Endrey Antal.
- (48) Az országgyűlés felsőházának 58. ülése. In: (1934): *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója*. III. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 231.
- (49) Uo. 240.
- (50) Uo.
- (51) Uo.
- (52) Uo.
- (53) Uo. 243.
- (54) Általános elismeréssel tárgyalják Hóman Bálint középiskolai törvényjavaslatát. *Budapesti Hírlap*, 82. (1934) április 13. 1., Tovább folyik a középiskolai vita a képviselőházban. *Népszava*, LXII. évf. 82. (1934) április 13. 2.; A tanszabadság korlátjai és Széchenyi „európai magyar” eszménye a középiskolai javaslat vitájában. *Pesti Napló*, LXXXV. évf. 82. (1934) április 13. 5.; A középiskolai reform tárgyalása a képviselőházban. *Pesti Hírlap*, LVI. évf. 82. sz. (1934) április 13. 4. (Egyedül a Magyarország nem említi Tóth beszédének kapcsán ezt a kijelentését. Vö. A képviselőház kedden folytatja a középiskolai reform vitáját, *Magyarság*, XV. évf. 82. (1934) április 13. 8.)
- (55) Tanárok, szülők, diákok a középiskolai reformról. Néhány cikk a Pesti Napló postájából. *Pesti Napló*, LXXXV. évf. 62. (1934) március 18. 8.
- (56) A középiskolai törvényjavaslat országgyűlési vitája. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, LXVII. évf. 9. (1934) május 252–295.
- (57) XI. Törvénycikk a középiskoláról. 1935. 83.
- (58) Uo. Ezzel összhangban a törvény első paragrafusa így határozta meg a középiskola feladatát: „A magyar középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.” (uo. 85.)
- (59) Az egyetemes történet oktatása háttérbe kerül, a nyelvtanításnál pedig az irodalomtörténet helyett a gyakorlati nyelvtanulás dominanciáját kell megvalósítani. A latin nyelv oktatásánál az olvasmányok új szempontok szerinti megválasztása javasolt, a jellemnevelést elősegítő és a latin műveltség lényegére rávilágító művek kiválasztása indokolt. De figyelmet kell szánni a magyarországi latin irodalom bemutatására, a nyelvnek a magyar kultúrában betöltött szerepére.
- (60) XI. Törvénycikk a középiskoláról. (1935) 84.
- (61) Uo. 85–86., 92.
- (62) Uo. 91–92.

- (63) Uo. 95.
- (64) Hasonlóan Bónisné dr. Wallon Emmához. (Ld. Bónisné dr. Wallon Emma: A művészettörténet jelentősége és módszere a középiskolában. *Országos Középiskolai Tanárképzőintézet Közlöny*, LIX. évf. 9. (1936) május 343–348.)
- (65) Gálffyiné Tarczay Erzsébet: A leányközépiskolák reformjához. *Magyar Paedagógia*, XLV. évf. 7–8. (1936) 138–142.
- (66) Kosáryné Réz Lola (1935): Néhány őszinte szó a serdülő lányok neveléséről. *A jövő útjain*, 5. 119.
- (67) Nemesné M. Márta (1935): Merre visz a nevelés útja? *A jövő útjain*, 5. 117.
- (68) Máday István (1935): Nevelés és individuálszichológia. *A jövő útjain*, 5. 121–124.
- (69) Evva Gabriella: Nevelésünk válsága. *Nevelésügyi Szemle*, I. évf. 3. 1937 március 160–162.
- (70) Arató Amália (1936): Női szempontok a középiskolai nevelőoktatásban. *Országos Középiskolai Tanárképzőintézet Közlöny*, LXIX. évf. 10. június 394–397.
- (71) Zibolen Endre (1937): A fiúk és a lányok nevelésének eltérése a középiskolában. *Nevelésügyi Szemle*, I. évf. június-szeptember 377–382.
- (72) Konkrétan ezen iskola létrehozását indítványozta konkrét javaslatokat téve Laurentzy Vilmos is. (Laurentzy Vilmos: A nőkérdés és a korszerű gyakorlati leányiskola. *Országos Polgári Iskolai Tanárképzőintézet Közlöny*, XLII. évf. 6. 435–441.)
- (73) Kósa Kálmán (1938): Gyakorlati irányú leánynevelésünk. *Országos Középiskolai Tanárképzőintézet Közlöny*, LIX. évf. 8. április 272–277. Loczka Alajos: A gyakorlati középiskoláról és a tanítóképzésről szóló törvényjavaslatok. *Magyar Paedagógia*, XLVII. évf. 3–4. (1938) 84.
- (74) XI. Törvénycikk a középiskoláról. 1935, 92.
- (75) VKM 32.000/1934. V. a-1. sz. rendelete a középiskoláról szóló 1934:XI. tc. bizonyos rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XLII. évf. 12. 1934. május 28. 124–125.
- (76) A fiúknál: testnevelés 4, latin 4 óra, a lányoknál ellenben testnevelés 3 óra, német 3 óra, kézimunka 2 óra.
- (77) A hangsúlyt a síkfelmárára és a díszítési feladatokra kellett helyezni a műszaki rajz rovására.
- (78) „A leányiskola növendékeit kellő felvilágosítással rá kell bírni, hogy se maguk, se másik ne használják az értelmetlen és rü becéző neveket, mint Putyi, Tyutyi, Pipi stb.” Uo. 135.
- (79) „A lányokat a sikongatástól kell eltiltani, valamint attól a lányos rossz szokástól, hogy az iskolából hazamenet egymásba karolva járjanak az utcán.” Uo. 136.
- (80) VKM 3000/1935. eln. sz. rendelete a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tantervnek a középiskolák első osztályába való bevezetése és ezzel kapcsolatban szükséges intézkedések tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XLIII. évf. 11. (1935) május 22. 132.
- (81) VKM 1301/1936. eln. sz. r. a középiskoláról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tantervnek fokozatos bevezetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XLIV. évf. 8. (1936) március 24. 122–128.; VKM 5200/1937. eln. B sz. rendelete a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tanterv fokozatos életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLV. évf. 11. sz. 1937. május 24. 122–125.
- (82) VKM 6717/1937. eln. sz. rendelete az 1934: XI. tc. alapján átszervezett leánygimnázium tanterve tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XLV. évf. 13. (1937) június 25. 153.
- (83) Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára. Egyetemi Nyomda, Budapest. (1938)
- (84) VKM 109.646/1938. IX. sz. r. a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített gimnáziumi tanterv és utasítások életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XLVI. évf. 11. (1938) május 25. 194–195.
- (85) VKM 137.494/1939. IX. sz. r. a középiskoláról szóló 1934: XI. tc. 21 § 2. bekezdésének végrehajtásáról. *Hivatalos Közlöny*, XLVII. évf. 5. (1940) február 17. 96–97.
- (86) VKM 110.167/1942. VKM. sz. rendelete a gimnáziumi és a leánygimnáziumi tanterv módosítása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, L. évf. 16. (1942) augusztus 11. 522.
- (87) VKM 8777/1943. V.K.M. sz. rendelete a honvédelmi ismeretek c. Tantárgynak a leányiskolákban történő bevezetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, LI. évf. 8. (1943) április 8. 171.
- (88) Szombatfalvy György (1934): Középiskoláink reformja. *Társadalomtudomány*, XIV. évf. 1–2. 88.
- (89) Az alsó négy osztálynak. (VKM 34.846/1936. V. 1. sz. rendelete a bel nem járó leánymagántanulóknak a fiúközépiskolába való felvétele tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XLIV. évf. 17. (1936) július 1. 295.)
- (90) A VKM 5574/1936 eln. sz. r. az 1934: XI. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 32.400/1934. V. 1. sz. r. kiegészítése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XLIV. évf. 20. (1936) szeptember 29. 339–40.
- (91) Uo. 240.
- (92) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Az egri érsek 1935. augusztus 3-án kelt levele Hóman Bálintnak.
- (93) Uo.
- (94) Uo.
- (95) Uo.
- (96) Uo.
- (97) A katolikus egyházi méltóságok közül a bíboros hercegprímás, a székesfehérvári és a győri püspök leveleiben nem érintette a koedukáció kérdését, hanem kizárólag az apácarendek iskoláival foglalkoztak. Egyet értettek abban, hogy az utasítás az apácaiskolákat nehéz, sőt egyenesen válságos helyzetbe hozza, ezért az egyes

rendelkezések (az iskolák kötelező különválasztása vagy a tanárok alkalmazása és besorolása) végrehajtásához türelmi időt kértek. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Serédi Jusztinián 1935. október 7-én kelt levele Hóman Bálintnak, az OKT 1925. szeptember 10-i ülésének jegyzőkönyve.

(98) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Raffay Sándor 1935. augusztus 7-én kelt levele Hóman Bálintnak.

(99) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Az evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelőjének 1935. július 29-én kelt levele Hóman Bálintnak.

(100) Egyetlen javaslatot fogadtak el az ülésen: a református konvent kérelmére a közösen használható termek sorába felvették a tornatermet. (MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Az OKT 1935. szeptember 10-i ülésének jegyzőkönyve.)

(101) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. Kanász Nagy Sándor 1936. augusztus 12-én kelt levele Hóman Bálintnak.

(102) MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform. A szegedi tankerületi királyi főgazgató 1936. augusztus 26-án kelt levele Hóman Bálintnak.

(103) „Minden magyar leány olyan nevelésben részesüljön, amely őt az anyai és családi munkára, a nő igazi élethivatására képesíti, még akkor is, ha a körülmények azt kívánják, hogy kenyérkereső legyen.” Drozdy Gyula (1936): A nőnevelés kérdésének alapvonalai. *Néptanítók Lapja*, LXIX. évf. 14. július 15. 519.

(104) Ez negatív hatással van az oktatási-nevelési tevékenységre, és a fiúk érését előrehozza.

(105) Drozdy, 1936, 517–519.

(106) Semetkayné Schwanda Magda (1938–1939): Koedukációs kérdések. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, LXII. évf. 4–5. december-január 154–158.

(107) *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. XLII. Budapest.

(1935) 299. XLV. Budapest. (1938) 299. L. Budapest. (1944) 221.

(108) Annak megállapítása, hogy Kéthly Anna felszólalásai az 1926. évi leány középiskolai és az 1934. évi középiskolai törvény országgyűlési vitájában mennyiben tükrözték a saját, mennyiben a Szociáldemokrata Párt véleményét, további kutatásokra vár.

Levéltári források

MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

Egyetemi Könyvtár Kéziratár F 103/VII/7. Prohászka Lajos, Töredékek, Hóman Bálint iskolapolitikája.